

درآمدی بر دین پژوهی

○ شناخت دانش ادیان
○ ترجمه و تدوین همایون همتی
○ تهران: نقش جهان، ۱۳۷۹، ۲۴۱ صفحه

○ فهیمه غنی نژاد

می‌یابد. این چشم‌انداز، که راهها و رهاوردهای گوناگونی را با نقاط قوت و ضعف هر یک، اشاره گونه و فهرست‌وار می‌نمایاند؛ و طرح پرسش‌هایی اندیشمندانه و گاه چند سوپیه در آن، ژرفایش می‌بخشد؛ و با فشردگی و ایجاز، چیستی دین پژوهی را می‌شناساند، برگرفته و برگردانده از کتابی است و در ذیل عناوین کلی «مسئله تعریف دین»، «انواع تعریف‌های دین»، «تعریف کارکردی دین»، «کارکردهای ثابت و دائمی دین»، «آیا می‌توان نظام‌های اعتقادی خداناگرا را نیز دین خواند؟» و «فرق بین دین و غیردین» بسیاری از پرسش‌ها درباره دین و مبداء پیدایش آنها را همراه با پاسخها و نظریه‌ها و تعریف‌های گوناگون در این زمینه در خود جای داده است و چونان فهرستی عمل می‌کند که مشحون از موضوعات ریز و دقیق، با اهمیت، تفکر برانگیز، قابل پیگیری و وسعت‌پذیر است. نقطه نظرهای جامعه‌شناسان دین، از جمله اینکه:

الف. دین در زمان‌ها، مکان‌ها و فرهنگ‌های مختلف، تجلیات متفاوت دارد.

ب. اصلاح و تجدید حیات دائمی دین - که گرچه امری ارادی و اختیاری و مقطعی است و نه ضروری و عام و پیوسته - در دوره‌های خاصی از تاریخ به صورتی مستمر روی می‌دهد.

ج. دین، همان گونه که حیات و قوت و بالندگی می‌یابد، از مرگ و ضعف و سستی مصون نیست.

«از مهم‌ترین مشکلات و دشواری‌هایی که بر سر راه همه محققان حوزه دین‌شناسی قرار دارد یکی این است که باید ابتدا تصمیم بگیرند که آیا دین امری عقلانی است یا فراعقلانی، شناختاری و حاوی معرفت است یا غیرشناختاری و فاقد مضمون معرفتی است، احساسی و استعجاری و مجازی و کنایی است، یا حقیقی و روشن و صریح‌المنتهی و خلاصه اینکه باور دینی به علوم تجربی شبیه‌تر است یا به هنر و عرفان و موسیقی.»

صفحه ۱۹۶ کتاب

فریدریش ماکس مولر^۱ پژوهشگر پرتلاش آلمانی - انگلیسی و متولد سال ۱۸۲۳ میلادی، که آغازگر تحقیقات علمی، تجربی و غیرفلسفی در ادیان است، برای نخستین بار، دین‌شناسی را به عنوان رشته‌ای علمی و قابل مطالعه مطرح کرد. طرح این موضوع، نگاه دیگری را به دین موجب شد و سبب گردید که در این حوزه، شاخه‌های دیگری نیز در ارتباط با آن، شکل گیرند و بررسی‌های تازه‌تر و گسترده‌تری را طلب نمایند و در گستره دانش بشری، در کنار بسیاری از علوم، جاهایی را به خود اختصاص دهند.

شناخت دانش ادیان، دربردارنده یازده مقاله در زمینه شناساندن دین‌شناسی به مثابه رشته‌ای علمی و مستقلی است که به شکلی آکادمیک، بیطرفانه، عمیق و عالمانه، جای کار بسیار دارد. «مدخلی بردین‌شناسی»، شروع خوبی برای کتاب، و بدرستی مدخلی است که خواننده، از طریق آن، چشم‌اندازی منظم، منسجم و تا حدودی متنوع از تفکر دینی در برابر خود

د. در بررسی دین، می‌بایست جنبه‌های کارکردی آن را در نظر داشت؛ و با توجه به همین جنبه‌ها، برایش بدیل‌هایی - مانند ایدئولوژی و علم - قائل بود که می‌توانند جایگزینش شوند. از اشارات این مدخل است؛ و همچنین چگونگی و اصول مطالعه روی دین، و اشکال بیرونی و درونی و انواع آن، که دامنه اندیشه‌ورزی را گسترش می‌بخشند.

«نگاهی به دین پژوهی در جهان معاصر» مصاحبه‌ای است با مترجم و گردآورنده کتاب؛ بی‌آنکه نهاد مصاحبه‌کننده و تاریخ مصاحبه، مشخص باشد و نیز ذکر شده باشد که این گفتگو آیا قبلاً به چاپ رسیده است یا خیر! گفتگو، حاوی اطلاعات مفید و موزجی در محدوده دین‌شناسی و تاریخ ادیان است و فریدریش ماکس مولر، بنیانگذار این رشته را تا حدودی می‌شناساند.

«نباید واژه تاریخ در نام این علم که معمولاً بین ما رشته تاریخ ادیان نامیده می‌شود، نباید ما را به اشتباه بیندازد و فکر کنیم که رشته ادیان یک گرایش یا شاخه‌یی از دانش تاریخ است... در واقع فقط مواد خام را تا حدودی از تاریخ می‌گیرد. رشته ادیان در واقع جزو علوم اجتماعی به حساب می‌آید 'Social science' و یک دانش نقلی نیست که بر حوادث تاریخی و امور متواتر تاریخی تکیه کند. متنها تاریخ در واقع یک بستر و میدانی است برای دین پژوه و دین‌شناسی که داده‌های تاریخی را از تاریخ هم گرد می‌آورد، چنانکه از داده‌های باستان‌شناسی هم استفاده می‌کند، در این علم از یافته‌های جامعه‌شناختی و روان‌شناختی هم استفاده می‌شود.»

ص ۴۲-۴۳

در این گفتگو، به آرای فریدریش ماکس مولر و دین‌شناسان دیگری چون دکتر علی شریعتی، استاد مرتضی مطهری، علامه طباطبائی، دکتر سید حسین نصر و... هم با نگاهی منتقدانه نظر شده است.

ترجمه مطلب کوتاهی از «هانس یواخیم کلیم کیت» درباره ماکس مولر بنیانگذار رشته ادیان، و با همین عنوان، تکمیل‌کننده بخشی از گفتگوی چاپ شده پیشین است. این مقاله که در جلد دهم دایرةالمعارف دین به سرپرستی میرچالایده^۱ - دین پژوه، اسطوره‌شناس، هند آشنا و... شهیر رومانیایی که در سال‌های ۱۹۰۷ تا ۱۹۸۶ میلادی می‌زیسته - به چاپ رسیده، معرف مطالعات و تحقیقات پربار و ارزشمند ماکس مولر در زمینه‌های دین‌شناسی تطبیقی^۲، شناخت ادیان کهن و فلسفه و ادبیات هندی، اسطوره‌شناسی^۳، زبان‌شناسی^۴ - بویژه تطبیقی -، زبان‌های گوناگون از جمله سانسکریت و زبانها و ادبیات اروپایی و جز آن است.

پس از این سه بخش، که چهارچوبی کلی از دانش دین‌شناسی ترسیم می‌کنند، مقالاتی آمده که هر یک، قسمتی از داخل این چهارچوب را پر کرده، شناخت دانش ادیان را به رغم فشردگی و اختصارش، جامعیت و جان می‌بخشند. شناخت اجمالی تاریخچه دین پژوهی و نیز پژوهش در ادیان ابتدایی، آشنایی کلی با شاخه‌های این رشته، برخورداری از نگاهی مقایسه‌ای در این حیطه، دریافتهایی از جامعه‌شناسی دین و مقولاتی دیگر در این باب، از دستاوردهای مطالعه این مجموعه مقاله است.

«دانش دین‌شناسی تطبیقی که گاهی به آن تاریخ ادیان^۵ نیز گفته می‌شود، دانشی نسبتاً جوان و نوپاست که در مغرب زمین ظهور کرده و همواره از بویایی و بالندگی خاصی برخوردار بوده است و بویژه در روزگار ما شاخ و برگها و فروع و شعبه‌های زیادی یافته که رسیدن به مرحله اجتهاد و تخصص در هر یک از آنها خود محتاج عمری جداگانه است. این رشته نیز مانند بسیاری دانشهای دیگر از فرزندان عصر روشنگری^۶ است و اگر بخواهیم دقیقتر سخن بگوییم پیدایش آن به اواخر قرن نوزدهم می‌رسد.»

ص ۱۴۵

«وظیفه دین‌شناسی تطبیقی، چنانکه یکی از محققان برجسته قرن بیستم گفته است: عبارتست از کنار هم نهادن دینهای متعدد به منظور مطالعه علمی و سنجیده آنها و مقایسه نمودن آنها با یکدیگر تا در نتیجه ارزیابی قابل اعتمادی در مورد مدعیات و ارزشهای آن حاصل شود...»

ص ۷۹

در زمینه تلاش‌های مردم‌شناسان برای تحقیق روی ادیان باستانی، به این نکته اشاره گردیده که آنان به مطالعه در دینهای اقوام نامتمدن، گرایش بیشتری داشته‌اند تا ادیان پیشرفته؛ و این امر احتمالاً به دلیل ساده‌تر بودنشان بوده است زیرا بدون دانستن چند زبان باستانی و مطالعه عمیق تعداد بسیاری از متون مقدس به آن زبانها، امکان اظهار نظر در موردشان نیست؛ در حالی که در مورد مردمان ابتدایی و نامتمدن که آثار مکتوبی نداشته‌اند، کار، آسانتر به نظر می‌رسد.

ارتباط نزدیک و غیرقابل انکار دو مقوله دین و جامعه، تابه حدی است که بررسی آن، بسیار پیشتر از ابداع لفظ «جامعه‌شناسی»^۱ توسط «اگوست کنت»^۲، فیلسوف و جامعه‌شناس بزرگ فرانسوی که در سال‌های ۱۷۹۸ تا ۱۸۵۷ میلادی می‌زیسته، وجود داشته و سرانجام، جامعه‌شناسی دین را به وجود آورده است. اما این رشته به جهت اینکه از عوامل گوناگون و متناقضی چون ذهن‌گرایی، ماده‌گرایی، شک‌گرایی و بسیاری چیزهای دیگر تغذیه می‌کند، طبعاً ابعادی متفاوت و حتی متضاد با هم دارد؛ و هم از این روست که برای شناساندن بهتر آن، در مقاله «جامعه‌شناسی دین» به نظریه برخی از روش‌شناسان هم پرداخته شده است.

شناخت دانش ادیان، که با هدف معرفی کلی «دانش ادیان» و «دین پژوهی» ترجمه و تدوین گردیده، کتاب مفیدی برای مطالعه در این زمینه است؛ و انسجام موضوعی مقالات و همچنین ترتیب و توالی آنها، تحقق این هدف را تسهیل می‌کند. فهرست اعلام کتاب، که در چهار بخش اشخاص، اماکن، کتب و نشریات، و موضوعی، تدوین گردیده، با وجود اشتباهات و کاستیهایش، راهنمای خواننده برای مراجعه مجدد به مطالب مورد نیاز است. دانش و احساس مسئولیت علمی مؤلفه از این مجموعه کوچک، کتابی ساخته که می‌تواند راهنمای شناخت تعدادی از پژوهندگان این رشته در جهان، آرا و نظریات و تالیفات ایشان و مراجعه به آنها باشد. ذکر مشخصات دقیق کتابشناختی، مأخذ مورد استفاده در انتهای مقالات و هم پایین صفحات، آوردن معادل لاتین واژه‌ها و اصطلاحات خارجی به شکل زیرنویس و گاه داخل متن، ذکر بسیاری از تاریخچه اعم از تولد و وفات و نشر تالیفات، توضیحاتی که گاه در مورد برخی مطالب و منابع مورد استفاده آمده و... نشانگر این احساس مسئولیت علمی و نیز دلسوزی و علاقه است.

بی‌نوشت

- ۱- F. Max Muller
- ۲- The Scientific Study of Religion , J. Milton Yinger, New York, ۱۹۷۰.
- ۳- Hans Joachim Klim Keith
- ۴- Mircea Eliade
- ۵- Comparative Study of Religions
- ۶- Mythology
- ۷- Linguistics
- ۸- History of Religions
- ۹- The Enlightenment
- ۱۰- Sociologie
- ۱۱- Auguste Comte

